

mgr Sławomira Kotas

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
„Reprezentacja osoby małoletniej w sprawach spadkowych”

Przedmiot zainteresowania rozprawy stanowi cywilne postępowanie nieprocesowe, a ściślej druga co do liczebności¹ kategoria spraw rozpoznawanych w tym trybie, tj. sprawy spadkowe i pozycja jaką w ramach postępowań spadkowych zajmują osoby małoletnie. Celem opracowania było ustalenie źródeł i zakresu uprawnień podmiotów mogących pełnić w ramach spraw spadkowych funkcję przedstawiciela ustawowego osoby małoletniej oraz szeroko rozumianych konsekwencji ewentualnych uchybień w wywiązywaniu się przez nich z obowiązków reprezentanta. Ponadto autorka w oparciu o przeprowadzone badania aktowe, zestawione z rozważaniami teoretyczno-prawnymi, zidentyfikowała problemy, które ujawniają się podczas rozstrzygania tego rodzaju spraw. Powyższe stanowiło podstawę dla dalszych rozważań i formułowania wniosków *de lege ferenda*. Efekt finalny pracy stanowi natomiast odpowiedź na pytanie czy osoba małoletnia jest właściwie reprezentowana w postępowaniach spadkowych i czy reprezentację tę można uznać za zgodną z szeroko rozumianym dobrem małoletniego, a przy tym odpowiadającą zaleceniom, wytycznym i ustawodawstwu międzynarodowemu.

Rozważania dotyczące tytułowego problemu odnoszą się do stanu prawnego aktualnego na dzień 1 marca 2020 r. Zostały omówione w pięciu rozdziałach, w ramach których przeprowadzono szeroką analizę przepisów prawa krajowego i międzynarodowego, orzecznictwa Sądu Najwyższego, sądów powszechnych oraz poglądów przedstawicieli doktryny. Ponadto autorka zaprezentowała i omówiła wnioski, płynące z przeprowadzonych na potrzeby niniejszego opracowania badań aktowych, które choć nie mają charakteru badań statystycznych, to jednak pozwoliły zidentyfikować problemy ujawniające się podczas rozstrzygania tego rodzaju spraw oraz zbudować podstawy dla dalszych rozważań pracy i formułowania wniosków *de lege ferenda*.

Mając na uwadze wielość postępowań zaliczanych do katalogu spraw spadkowych, dla zagwarantowania większej przejrzystości i wnikliwości opracowania, rozważania pracy skupiają się przede wszystkim na sprawach dotyczących: stwierdzenia nabycia spadku, działu spadku, uchylenia się od skutków prawnych niezłożenia oświadczenia, złożenia oświadczenia o sposobie przyjęcia lub odrzucenia spadku. Ponadto szczegółowej analizie poddano

¹ W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001, s. 207.

postępowania opiekuńcze o wyrażenie zgody na dokonanie czynności przekraczającej zwykły zarząd majątkiem małoletniego lub o wyrażenie zgody na dokonanie tzw. ważniejszych spraw oraz o ustanowienie kuratora do reprezentowania osoby małoletniej. Zestawienie ww. postępowań spadkowych ze wskazanymi postępowaniami opiekuńczymi pozwoliło zidentyfikować najistotniejsze problemy pojawiające się w kontekście reprezentacji osoby małoletniej w sprawach spadkowych. Wyniki zakreślonej w ten sposób analizy pozwoliły też na udzielenie odpowiedzi na stawiane w pracy pytania badawcze.

Pojęcie „osoby małoletniej”, tak jak pojęcie „dziecko”, choć używane w ustawodawstwie wielokrotnie, nie posiada ani na gruncie krajowym, ani międzynarodowym definicji legalnej. Dla określenia osoby, niebędącej osobą dorosłą ustawodawca używa wielu pojęć. Zasadniczych problemów nie budzi określenie górnej granicy wieku osoby małoletniej. Kwestia ta została odmiennie uregulowana tylko na gruncie prawa karnego. Przedmiot szerokiej i wciąż nierozstrzygniętej dyskusji stanowi określenie momentu początkowego życia dziecka. Dlatego też na potrzeby przedmiotowej rozprawy niezbędne okazało się zdefiniowanie pojęcia „osoba małoletnia” – co uczyniono w rozdziale pierwszym.

Właściwe zrozumienie roli jaką wobec osoby małoletniej pełni przedstawiciel ustawowy wymagało przedstawienia ewolucji przepisów prawa cywilnego materialnego, prawa rodzinnego oraz prawa procesowego, w zakresie odnoszącym się do problemu reprezentacji dziecka. Rozważaniom uwzględniającym ostatnich sto lat ustawodawstwa polskiego poświęcony został rozdział drugi.

W rozdziale trzecim omówiono zagadnienia związane z udziałem osoby małoletniej w postępowaniach spadkowych, opisując szczegółowo specyfikę postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, postępowania o dział spadku oraz o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia woli, które z uwagi na swój charakter stanowią najlepsze tło dla roztrząsania kwestii związanych z reprezentacją osoby małoletniej w sprawach spadkowych. Dlatego też rozważania niniejszej rozprawy w dużej mierze ograniczają się do badań czynionych na tle regulacji dotyczących ww. spraw. W niniejszym rozdziale zestawiono także po raz pierwszy rozważania teoretyczne z wynikami badań empirycznych odnoszących się do pozycji osoby małoletniej we wskazanych kategoriach postępowań.

W kolejnym rozdziale określono definicję pojęcia „reprezentacja” oraz zaprezentowano standardy, jakie zgodnie z regulacjami międzynarodowymi winna spełniać reprezentacja osób małoletnich. Ponadto zidentyfikowano podmioty, które mogą pełnić funkcję przedstawiciela ustawowego osoby małoletniej. Omówiono źródło umocowania każdego z nich, generalne założenia dotyczące sposobu wykonywania przez każdy z podmiotów reprezentacji

oraz ustawowe wyłączenia przedstawicielstwa ustawowego. Rozważania teoretyczne po raz kolejny zestawiono z wynikami badań empirycznych dokonując przy tym krytycznej oceny sposobu sprawowania przedstawicielstwa ustawowego w praktyce. Opracowany przez ustawodawcę mechanizm reprezentacji interesów małoletniego, tylko w teorii, wydaje się być właściwie dopracowany. Obraz sytuacji zmieniają przeprowadzone badania aktowe. Pokazują one, że zdecydowana większość małoletnich² była w analizowanych postępowaniach reprezentowana przez rodziców³, których sposób działania budzi zastrzeżenia. Na pierwszy plan wysuwają się takie okoliczności jak: bierność reprezentantów małoletniego i brak zainteresowania postępowaniem. Rodzice nie przejawiają szczególnej inicjatywy dowodowej, rzadko korzystają z możliwości złożenia pism procesowych. Kluczowa jest jednak daleko idąca niekonsekwencja rodziców, którzy decydują się na przyjęcie przez małoletniego spadku z dobrodziejstwem inwentarza, choć sami uprzednio spadek odrzucili⁴. Taki obraz postępowań w zestawieniu z treścią oświadczeń rodziców składanych w sprawach o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia doprowadził do sformułowania wniosku *de lege ferenda* o rozszerzenie kognicji sądu prowadzącego postępowanie z zakresu spraw spadkowych o możliwość ustanawiania dla małoletniego pełnomocnika z urzędu nawet bez zgłaszania przez uczestnika wniosku w tym przedmiocie.

W omawianym rozdziale zauważono ponadto, że w postępowaniach spadkowych sądy nie dostrzegają także potencjalnej możliwości wystąpienia konfliktu interesów pomiędzy małoletnim a jego rodzicem występującym w sprawie w podwójnej roli, tj. przedstawiciela ustawowego oraz uczestnika. Konsekwencją takiej interpretacji art. 98 § 2 i 3 k.r.o. jest niewielka liczba analizowanych spraw, w których jako przedstawiciel ustawowy występował kurator ustanowiony na podstawie art. 99 k.r.o. Ponadto zaznaczyć trzeba, że badania aktowe przeprowadzone na potrzeby niniejszej rozprawy odnoszą się do spraw rozpoznawanych w latach 2008 – 2018, tj. jeszcze przed nowelizacją art. 99 i n. k.r.o. co do wymogów jakie winien spełniać kurator *ad actum*. Ich wynik, w zakresie odnoszącym się do kuratorów ustanawianych dla małoletniego do reprezentacji jego praw w postępowaniu potwierdza jednak zasadność dokonanej nowelizacji.

² Łącznie we wszystkich analizowanych sprawach wzięło udział 196 małoletnich z czego 174 osoby były reprezentowane przez rodziców.

³ Liczba podmiotów, w których imieniu w sprawie występował opiekun prawny była tak mała, że niemożliwe jest czynienie na jej podstawie jakichkolwiek rozważań.

⁴ W przypadku 42 małoletnich, którzy stali się spadkobiercami spadek uprzednio odrzucili rodzice 27 z nich.

W rozdziale piątym odniesiono się szczegółowo do czynności, które przedstawiciele ustawowi są uprawnieni podejmować w imieniu osoby małoletniej w sprawach spadkowych. Dokonano przy tym rozróżnienia powyższych na czynności przekraczające i nieprzekraczające zakresu zwykłego zarządu majątkiem małoletniego. Jednocześnie kierując się wynikami badań empirycznych autorka zwróciła uwagę, że postępowania o uzyskanie zezwolenia sądu opiekuńczego prowadzone w trybie art. 583 lub art. 593 k.p.c. mają w istocie charakter fikcyjny. Wskazując na nieprawidłowości działań sądów oraz mając na uwadze, że sprawowanie kontroli przez władzę opiekuńczą nad przedstawicielami ustawowymi osób małoletnich ma doniosłą wartość prawną i praktyczną, sformułowano postulat *de lege ferenda* o skonstruowanie rozwiązań, które wymuszałyby bardziej dokładne zapoznanie się przez sąd opiekuńczy z sytuacją osoby małoletniej. Zasadne wydaje się zobligowanie sądów opiekuńczych do zlecenia przeprowadzania wywiadu środowiskowego co do warunków, w jakich żyje osoba małoletnia, której majątku dotyczy wnioski. W przypadku postępowań dowodowych prowadzonych przez sądy opiekuńcze w sprawach o udzielenie zezwolenia na odrzucenie spadku lub przyjęcie spadku, zasadny będzie z kolei postulat o zobligowanie sądów do czynienia ustaleń co do faktycznego składu masy spadkowej.

Powyższe rozważania uczyniły wstęp do opartego na wynikach badań empirycznych, opisu spraw o udzielenie zezwolenia na dokonanie czynności przekraczających zwykły zarząd majątkiem małoletniego. Ponadto odniesiono się do stanowiącego przedmiot szerokiej dyskusji zagadnienia wpływu postępowań o udzielenie zezwolenia na możliwość złożenia w imieniu osoby małoletniej oświadczenia w trybie art. 1015 § 1 k.c. Wyniki przeprowadzonych badań pokazują, że wbrew dotychczasowym poglądom przedstawicieli doktryny i judykatury, podstawowym źródłem problemów w tym zakresie jest opieszałość przedstawicieli ustawowych, którzy występując z wnioskiem o udzielenie zezwolenia zbyt późno, w istocie sami uniemożliwiają uzyskanie zezwolenia władzy opiekuńczej w wynikającym z art. 1015 § 1 k.c. terminie. Powyższe uzasadnia zgłoszony w pracy postulat o potrzebie pouczenia przedstawicieli ustawowych osób małoletnich niebędących profesjonalistami, przez sąd opiekuńczy, o treści art. 1015 § 1 k.c. i konieczności złożenia oświadczenia o sposobie przyjęcia lub odrzucenia spadku, w przypadku wydania przez sąd opiekuńczy orzeczenia uwzględniającego wnioski o udzielenie zezwolenia.

Przeprowadzona kompleksowa analiza zagadnienia reprezentacji osoby małoletniej w postępowaniach spadkowych, pozwoliła na sformułowanie wskazanych wniosków wyrażonych na koniec każdego z rozdziałów. W zakończeniu pracy podsumowując powyższe rozważania podkreślono także, że ograniczenie pracy tylko do części teoretycznej pozwoliłoby

na końcową, pozytywną ocenę istniejących regulacji i przyjęcie, że interesy osoby małoletniej w postępowaniach spadkowych są aktualnie chronione w sposób właściwy. Zestawienie założeń teoretycznych, zawartych w przepisach prawa materialnego i procesowego z wynikami badań empirycznych pozwala jednak zidentyfikować istotne problemy pojawiające się w kontekście reprezentacji osób małoletnich w sprawach spadkowych w praktyce, które zmieniają ogólną pozytywną ocenę rozwiązań ustawowych. Problemy te zostały szczegółowo omówione w niniejszej pracy, stając się podstawą do sformułowania wniosków *de lege ferenda*. Świadczą one o potrzebie dalszych zmian w ustawodawstwie, które będą miały na celu ochronę praw osób małoletnich. Poczynione rozważania potwierdzają tym samym istotne znaczenie badań aktowych dla rozwoju prawa. Tego rodzaju kontrola funkcjonowania prawa w praktyce pozwala bowiem na weryfikację trafności wprowadzanych rozwiązań i wyciąganie odpowiednich wniosków na przyszłość.